

РЕЦЕНЗИЯ

**на дисертационен труд на тема: „ Педагогически идеи в творчеството на Иван Вазов”,
разработен от докторант Валентин Вергилов за получаване на образователната и
научна степен „доктор”**

**Област на висше образование 1. Педагогически науки; Професионално направление
1.2. Педагогика (Теория на възпитанието)**

Научен ръководител: доц. д-р Коста Герджиков

Рецензент: проф. д.п.н. Добринка Тодорина

Поставеният за разглеждане проблем в съвременната противоречива социална и педагогическа действителност както в национален, така и в международен план, е по посока на търсенето на оптимални възможности за утвърждаването на образователни иновации в името на личностното развитие на индивида, обогатяване на неговата душевност и развитието на духовността на народа. В този контекст можем да приемем очертаното като приоритетна задача на образователните дейци. И тъй като в решаването на такива глобални задачи е определяща ролята на националните водачи, не може да не се открие мястото на Патриарха на българската литература – Иван Вазов, който безспорно е духовен водач в българската история и литература, а защо не и в българската педагогика.

Този факт осмисля разработката на дисертационен труд от докторант Валентин Вергилов. Проведеното задълбочено изследване е удовлетворително и като идея, и като вдъхновение, и като реализиран стремеж за достоверно оценяване на творческото наследство на Иван Вазов и доказване на действителната му сила и компетентност да дава ценни идеи в областта на възпитанието, обучението и образованието на народа ни. Тези основни понятия на педагогиката като наука са иманентно присъщи на идеите на Иван Вазов. Неговото виждане е отразено в творчеството му, а докторантът допринася за тяхното откриване, интерпретиране и оценяване.

Като се има предвид, че докторант Вергилов завършва педагогически специалности – бакалавър по Предучилищна педагогика и чужд език, магистър по Педагогическо взаимодействие с деца с проблемно поведение, а и трудовият му стаж с по-голяма продължителност е педагогически (като учител на деца от смесена група, от подготвителна група и в начален етап на основното образование), може да се каже, че той подбира за своето дисертационно изследване подходяща и вдъхновяваща го тема. От неговата автобиография проличава, че и публикациите му, в по-голямата си част, са по същата проблематика или в по-общ план – педагогическа. Избира да публикува в педагогически реномирани издания – списание „Педагогика“ (4 статии); списание на БАН (1 статия); списание „Стратегии на образователната и научната политика (1 статия); в годишник на Факултета по педагогика при ЮЗУ (1 статия); в Университетско издателство „Н. Рилски“ на ЮЗУ – книга (в съавторство с проф. Й. Колев и проф. Н. Филипова); 4 публикации в научни сборници на ФП на ЮЗУ – общо 12 публикации.

Представеният за рецензиране труд съдържа 202 страници научен текст и включва: постановка на изследването, три глави, заключение и библиография.

Анализ на научните постижения на докторанта:

I. По избирането и формулирането на темата на дисертацията и постановката на изследването:

1. Докторант Валентин Вергилов представя ясно значимостта и актуалността на избирания за изследване проблем. Много точно са изведени аргументите в негова защита. Темата е дисертационна, предвид мястото ѝ в националното образователно пространство.

2. Формулировката на темата кратко, ясно и конкретно ориентира към спецификата на дисертационния труд.
3. Много точно, в пълна адекватност и в изискваната последователност докторантът извежда обекта, предмета, целта, задачите и научната теза на изследването.
4. Методологията на научното изследване е адекватна на спецификата на труда и се определя чрез представените три измерения: основните принципи, на които трябва да съответства всяко педагогическо изследване; научните подходи, които са много добре обосновани; научноизследователските методи – адекватни на спецификата на изследване и на социокултурната атмосфера в дадения исторически момент, както основателно отбелязва самият автор.
5. Много добре е очертана и организацията на изследването по посока на проучване на: трудовете на най-добрите изследователи на живота и творчеството на Иван Вазов; трудове по педагогика и история на педагогиката и българското образование; публикации в сборници, годишници, периодичен печат, преса, мемоари, документи, уеб-базирани източници; стенографски дневници от заседанията на IX-тото Обикновено Народно събрание (1897-1899г.). Следователно, обхваща се всяка налична възможност, с оглед пълното изследване на проблематиката.
6. Определен е точно и характерът на изследването – теоретично педагогическо изследване, както и предполагаемият научен ефект от резултатите на изследването.

II. По наличието, аргументирането и апробирането на научни идеи, концепции, парадигми:

1. Избраният подход за анализиране на поставения проблем дава възможност за поэтапно и постепенно обхващане и изясняване – понятийно и съдържателно на вложените идеи в рамките на отделните глави: Иван Вазов и духът на новото време (глава първа); Творецът Вазов за сферите на възпитание (глава втора); „Под игото“ – Вазовият поглед върху българското образование (трета глава).
2. Похвално е, че Вергилов оценява идейното наследство на Вазовото творчество чрез педагогическите му послания не само към детето, а и към цялата нация, като се откриват измеренията им в съвременното разбиране за възпитание, обучение и образование, разкриват се и възпитателните аспекти на обучението.
3. **В първа глава** се отразява правдиво духът на новото време; очертава се обосновано благоприятното влияние на семейната среда (и на майката, и на бащата) за възпитанието на малкия Иван Вазов в просвещенски дух; на даскала реформатор Йордан Ненов от Пазарджик; ролята на училищната библиотека в Калофер и срещата с главния учител Даскал Ботьо; благотворното въздействие на българския просвещенец Христо Г. Данов, който учи децата на любов към книгата и съдейства за тяхното развитие.
4. Точно са определени приносите на Иван Вазов към българското училище в епохата на просвещението; поставя се акцент върху неговата преподавателска работа в мъжкото училище в Свиленград (тогава Мустафа паша), където от особено значение е прилагането в практиката на важния принцип на обучение – принцип за нагледност.
5. Вергилов изследва с вещина един от най-ценните трудове на Вазов за българското образование след Освобождението – „Българска христоматия“ (в съавторство с Константин Величков), където в 2 тома – за поезия и проза, включва избрани образци от съчинения, с приложения на кратки жизнени описания на най-бележитите писатели по онова време. Следователно, този сборник е с голяма познавателна стойност. С право докторантът отбелязва, че това произведение дълго време остава единствено за педагогическата практика в България и допринася за усъвършенстване на процеса на обучение във време, когато у нас все още не е развита педагогическата наука. И тъй като в тази христоматия се включват и текстове от чужди автори, специално се подчертава от докторанта, че Иван Вазов смята за особено важно да се изучава и чуждата литература и култура, което има значение още тогава за приобщаване към европейските ценности.

Целесъобразно е отбелязването от докторанта, че върху основата на добрите постижения на световната култура е необходимо да се гради и нашата българска култура, която „да отговаря на потребностите на обществото, на ценностната му система и начина на мислене на хората“.

6. В текстовете се откроява възпитателната роля на книгата с акцент върху общите демократични ценности: право на свобода, човеколюбие, креативно мислене, гражданско съзнание, т.е. държи се на възпитаването у читателя на определени граждански добродетели.
7. Докторантът оценява подобаващо забележителното помагало на Вазов, разработено на основата на книжката „Стихотворения за малки деца“, в което се наблюдава пренасяне на националния идеал в литературата за деца, където авторът прокламира ценни възпитателни идеи, които имат и съвременно звучене: трудолюбие, родолюбие, ученолюбие, вярата в Бог, опазването на околната среда, отношението към живата и неживата природа.
8. Дейността на Иван Вазов като просветен министър също е отразена в дисертационния труд. Макар и за кратко да е министър, той успява да модернизира обучението по гимнастика, естествознание, ръчна работа; прокарва добре обосновани закони. Докторантът отбелязва, че народният поет е против участието на учителите в политиката и смята, че сферата на тяхната дейност трябва да остане възпитателна и просветна.
9. **Във втора глава** са анализирани от докторанта отделните сфери на възпитание, които присъстват в творчеството на Вазов. Ярко се откроява възпитателната идея за семейството като възпитателен фактор – точно е определена същността на семейството като най-малката социална група, но с фундаментално значение за социализацията на подрастващото поколение; дадени са положителни примери от творчеството на Вазов за благоприятното влияние върху личностното развитие на детето, междуличностните взаимоотношения, възпитаването на морални ценности; разкрива се, че в основата на всичко стои личният пример на родителите (в романа „Нова земя“).
10. Ролята на майката във възпитанието на децата Вергилов открива и в повестта „Нора“, както и в стихотворенията „Майка ми“, „На майка ми“, „Будните нощи“ и др. Не се подминава и съществуването на отрицателна роля на родителите (по-конкретно на бащата) в разкази като „Братаковата теория“, където според бащата децата могат да придобият път в живота само чрез лошите си инстинкти (агресивност, дръзкост, дяволщина). В своя анализ Вергилов адекватно се позовава на тезата на Фром, че „егоизмът и обичта към себе си не са идентични, а противоположни“. Докторантът демонстрира компетентност за извеждането на точни обобщения и изводи и тяхното обосноваване чрез позоваване на конкретни примери от разказа.
11. Докторантът определя семейното възпитание като най-важна предпоставка за успешен възпитателен процес в семейството – създаването на спокойна домашна атмосфера, характеризираща се с взаимна любов, доверие и уважение, толерантност, милосърдие, съпричастност, зачитане мнението на другите. Целесъобразни да дадените примери за двете крайности на възпитателния процес в семейството.
12. Заслужава внимание правдоподобното представяне на нравствено-ценностната система. Обстойно и на основата на илюстрирани примери от творчеството на Иван Вазов, докторантът разкрива редица нравствени добродетели. Проявлението на нравствената категория „хуманизъм“ Вергилов открива в разказа „Павле Фертигът“, където главният персонаж проявява освен доброта и други съществени черти на хуманизма: отношение към личността като ценност, вяра в безграничните възможности на човека, защита достойнството на личността, осигуряване на условия за развитие на способностите, защита на свободата за лична изява, милосърдие, съпричастност, взаимопомощ, благотворителност. Това са нравствени добродетели, които и днес се ценят много, но не се проявяват у всеки и всякога.

13. Докторантът умело съчетава литературния и педагогическия анализ. Дава уместни примери за това. При анализите проличава, че авторът познава много добре възрастовите и психологическите особености на децата. Акцентира се по целесъобразност и на ролята на личния пример, на даването на положителни образци и модели на поведение. Тук Вергилов подчертава, че посочените идеи намират проявление и в разказите „Хамалинът“ и „Из кривините“.
14. Отделя се място и на други нравствени добродетели: честност, почтеност, любов към истината. Посочени са правилно като носители на тези качества Чорбаджи Марко от ромата „Под игото“, Васил Левски от разказа „Чистият път“, Константин Величков от разказа „Възпоменателни бележки за К. Величков“. Докторантът правилно теоретизира същността и значението на истината като категория, нейната роля в живота при избора на приятели; подчертава се примерът на родителите във възпитаването на качеството честност. Обръща се основателно внимание на факта, че Вазов се обявява против лъжата чрез представянето на персонажа Маргаритов, който заради лъжа проваля взаимоотношенията си с негов събеседник.
15. Вергилов насочва своето внимание и анализира и други отрицателни образци на поведение, които Иван Вазов убедително представя в творчеството си: алчност, егоизъм, лицемерие. Тук се визират разказите: „Кандидат за хамама“, „Гарнитури на прозорците“, „Ah Excellence“, „Доктор Андрозов“, комедията „Господин Мортагон“, стихотворенията „Наший доктор“ и „Земята и небето ни вричаха без страх“.
16. Много добре е, че докторантът осъжда чрез творбите на Вазов още едно отрицателно свойство на характера – жестокостта, която граничи с безумие, антихуманно отношение и непростимо престъпление (в разказите „Тъмен герой“, „Травиата“, „Един кът на покой и забрава“ и стихотворението „Писмо до г-на Вацова“). Обръща се внимание на това, че авторът търси причините в беззаконието за проявлението на това негативно качество.
17. Отделя се необходимото място на влиянието на друг фактор за възпитание на подрастващите, а именно – социалната среда. Докторантът открива в разказа „Поколение“ влиянието на лошите примери на средата извън детските градини, училищата и семейството (главният герой се възмушава от „мръсните думи и фрази“, употребени от деца). Тук се акцентира и на ролята на подражанието в процеса на възпитание и самовъзпитание.
18. Точен е изводът на докторанта, че „у подрастващите е необходимо да се възпитава критичност и самокритичност при подбирането на модели на поведение“.
19. Вергилов откроява и редица други причини за вандалски прояви на децата, които Вазов представя: прекомерна заетост на родителите, мъмрене с ругатни, телесно наказание, незаслужени похвала и толерантност, създаване атмосфера на емоционално отхвърляне, живот в непрекъснат страх.
20. Във връзка с необходимостта от предаване на социален опит и подготовка на подрастващите за живота, докторантът основателно дава пример и с елегията „Ленее нашто поколение“. Налице е призивът към българина, определен като примитивен и необразован, да осмисли отговорността си както към предишното, така и към бъдното поколение, а децата да не бъдат лишени от правото да получат необходимите знания, ценности и социален опит. В този аспект докторантът насочва и към още няколко стихотворение на Вазов: „И често мисля аз печално“, „Пустота“, „На Гергьовден“ и др.
21. Вергилов е впечатлен и от отразената трагедия в стихотворението „Възпоминание от Батак“, написано по действителен случай за съдбата на дете, което по време на едно от най-трагичните моменти от нашата история – Баташкото клане – губи всички свои роднини, а Иван Вазов му дава подслон и се грижи много време за него, докато се образова. Докторантът правилно отбелязва, че „такива катастрофални събития са сред най-големите катализатори на обществената чувствителност към проблемите на децата и техните права“.

22. Със съответната проникновеност и ангажираност В. Вергилов е съпричастен към описаните от Вазов последици от бедността в обикновената българска къща: стига се до отслабване на семейните връзки и дестабилизация в семейството. Правилно е и твърдението му, че семейството в такава ситуация не може да изпълнява нормално своите образователно-възпитателни функции, стига се до обезличаване на личността и индивидуалността на детето. Във връзка с децата като изкупителна жертва, докторантът посочва разказа „Пейзаж“, както и стихотворенията „Песента на фъртуната“, „Сиромашкия“, „Първи сняг“, „Пътник“ и др.
23. Вергилов не пропуска да подчертае, че Вазов описва човешкото несъвършенство и осъжда още много човешки пороци: убийство, предателство, завист, пианство, похот, лицемерие, апатия, леност. Като противодействие на негативните прояви, докторантът стига до правилния извод, че „всяка ситуация, криеща в себе си потенциал за въздействие върху подрастващите, трябва целенасочено да се използва“, да се подхожда към другия с любов и разбиране, да не се нарушава правото му за лична изява.
24. Докторантът правилно преценява, че ролята на трудовото възпитание се представя от Вазов на основата на връзката му с всички други съставки на възпитанието. Налице е определянето на народния поет като привърженик на идеята за мирен обществен напредък чрез земеделския труд. Той възпява физическия труд, както точно определя докторантът и посочва като илюстрация на тази идея стихотворенията „Пред орача“, „Нивата“, „Каменният кръст“, „Планинци“, „Под гумното“ и др.
25. Вергилов долавя правилно, че основният мотив е трудолюбието като национална добродетел. Трудещите са описани като чисти, честни, обаятелни, силни духом, смели, предприемчиви, духовно и физически красиви, вярващи хора. Той открива завета на Вазов към хората чрез отправеното послание в стихотворението „Да работим!“. Очертана е „целта да се внуши, че именно благодарение на труда човек успява да реализира своите способности и така да се приспособи към средата“.
26. Поставя се и въпросът за подготовката на младото поколение за труд, защото, както определя докторантът, обществото цени и уважава само хората, които добросъвестно се трудят, проявява се принципност, взаимна отговорност и сътрудничество.
27. Като ползотворен труд за децата се определя четенето. В „Чети, говедарче“ Вергилов прозира идеята на Вазов за осъзнаването на четенето като обществен дълг и социална ценност. Тук се откроява и любовта към книгата като „форма на съхраняване и обмен на човешкото знание, социален опит и идеи“. Докторантът очертава осъществената връзка на трудовото възпитание с физическото и умственото възпитание. Специално акцентира и на потребността както от физически, така и от интелектуален труд. Доказателство и приведено чрез романа „Казаларската царица“, в който учителят Чакалов притежава теоретически знания, практически умения и нравствени ценности.
28. Правдиво е и изразеното мнение, че обучението трябва да се свърже с общественополезния, производителен труд. Важно е твърдението на докторанта, че трудът се разглежда като фактор за формиране на правилно отношение към природата и оттам изтъква ролята на природосъобразното възпитание. Поставя се и въпросът за опазването на околната среда и се подчертава, че според Вазов „един от най-големите абсурди в следосвобожденската действителност е посегателството на българина срещу природата“. Ето защо в творбите си той порицава своите сънародници за безотговорното отношение към природните ценности. Примери за това се дават от пътеписа „Един кът от Стара планина“, а за горите като средство за придобиване на власт, представя в „Кандидат за хамама“. Поставя и друг актуален въпрос – за засаждането на нови горски площи (в „Разходка до Искър“). Авторът проповядва още една идея – щастието да се търси в труда (пример е учителят Чакалов от „Казаларската царица“, който използва модерните научни постижения за практическите нужди в селското стопанство).

29. В търсене на причините за отрицателното отношение на държавните служители към екологичните проблеми, Вергилов посочва не само тяхната алчност, но и тяхната некомпетентност – затова не само народът, а и политиците трябва да бъдат образовани.
30. Много вярно е прозрението на докторанта, че в лицето на Чакалов е вградена представата на Иван Вазов за народния учител, който трябва да постави основите на обществото към по-високо културно и нравствено равнище. Според Вергилов тук се долавят философската концепция на Толстой за мястото на човека в историята, както и призивът на Песталоци за връщане към селото, за да се научат хората как да обработват земите си.
31. Специално внимание заслужава важното твърдение на докторанта, че „Казаларската царица“ съдържа социално-педагогически модел“, който визира образованието като основно средство за промяна начина на живот на българина от следосвобожденската епоха. Идеите са – обучението да се свърже с обществено-производителната практика, което ще допринесе за обогатяване познанието за обективната действителност, ще създаде материални и духовни ценности, ще отвори пред подрастващите нови възможности за усвояване на социален опит и обогатяването му, а това ще доведе до изграждане на техните характери и за развитието им като личности. Обръща се внимание и на положителното влияние върху вътрешния свят на човека – неговите мисли, чувства, действия. Налице е проявление, както отбелязва докторантът, на възпитателния характер на реализираните дейности.
32. Вергилов изброява редица творби на автора и неговите представи за връзката между екологичното и нравственото възпитание. Показано е безмилостното отношение на човека към себеподобните („Тъмен герой“, „Травиата“, „Людоеди“ и др.), както и човешката жестокост към животните („Пребитото псе“). Разкрива се грешното разбиране на цялото общество за значението на природата и живота в нея („Даскалите“). Докторантът стига до логически правилното твърдение, че „хората механично пренасят морални оценки от света на етиката на човешките взаимоотношения в света на природата“. Показано е и безсилието пред тайната на човешкото битие и неразгадаемата душа на човека. Набляга се на призива на автора към възрастните да изградят у подрастващите нравствено отношение към природата, като ръководно начало са определенията за добро и зло (в „Пребитото псе“, „Кардашев на лов“, „Донос“).
33. Много важно е осъзнаването, че няма полезни и вредни животни – всеки организъм има своето място в природата, а човешкият вид е зависим от природата. Тук обаче, може да не се съгласим с твърдението, че подрастващият трябва да се научи „да разграничава необходимата от безсмислената жестокост“. Та нима има необходима жестокост?
34. Вергилов разкрива още полезни идеи, като: възпитаване на грижливо отношение към животните (стихотворението „Кон“); поддържане на реките чисти (в „Дунав“, „Марица“, „Вардар“, „По здрач“ и др.); мотивът за свободата на животните (в „Уловена птичка“, „Славей“, „Майски симфонии“ и др.); за могъществото на природата и посланието, че човек е част от природата, а не обратно (в „Помпея“, „Светкавиците“, „Везувий“, „Ела“ и др.). Влага се идеята на Вазов, която докторантът умело разкрива – „като полагат грижа за животните, растенията, неживата природа, децата ще станат по-добри и към човека отсреща“.
35. Докторантът е убеден, че в текстовете на Ив. Вазов присъстват мотиви за възпитателното значение на изкуството и не само чрез магията на словото, а и чрез възприемане красотата на природата, човешките чувства, емоциите, взаимоотношенията. Привежда и съответните доказателства за това свое твърдение: изтъкване хубостите и богатствата на родната природа, красотата и плодородието на българската земя (така е проявена връзката между естетическото и нравственото възпитание – в частност патриотичното). Посочват се и многото творби, в които е отразена тази идея: „Аз съм българче“, „Де е България“, „Отечество любезно, как хубаво си ти!“ и др. Подчертано е, че природата е най-съвършеното Божие творение, по-съвършено и от човека; поетът я боготвори, възхищава се от нея и ѝ благодари. Във връзка с възпитаването на патриотични чувства е

уместна съпоставката между патриотизъм и патриотарство. Не бива да се пренебрегва критиката към допусканите грешки.

36. Вергилов отделя внимание в творчеството на Вазов още и на разкриване тайните на поетическото изкуство от С. Съйков в калоферското училище, на благотворното влияние на словото и знанията във взаимното училище в Сопот на даскал Партени Белчев, който „омайва“ слуха и сърцата и е духовна наслада за учениците и ги подтиква към собствено творчество, което е особено важно за бъдещия поет.
37. Подчертава се мисията на учителя за отдаване дължимото на европейската педагогика относно прилагане принципа за емоционалност, наред с принципа за художественост и в единство с изискването за научност. По този начин учителят предизвиква съпреживяване у своите ученици, от което се ръководи и Иван Вазов по време на учителските му години по-късно.
38. Докторантът прави анализ на въпроса за социалната и нравствено-възпитателната роля на поезията, като обръща внимание на мнението на някои автори, които отхвърлят възможността поезията да се използва като средство за изграждане на личността. Вазов защитава ролята на поезията, като дава пример за преобразяване в положителен аспект на главния персонаж във „Фелдфебел Стамболков“, благодарение на красотата на поезията.
39. Вергилов акцентира на прозрението на Вазов, че след Освобождението една от най-сигурните опори на българския народ е неговият език. Той е онзи съществен фактор, който му помага да се запази през вековете като народност, да се обособи като нация и да съхрани изконните си ценности и добродетели.
40. Положително е отбелязването от докторанта на възможностите на изкуството да създаде условия не само за преживяване на определени емоционални състояния, а същевременно и за размишления върху тях. Вергилов е категоричен, че именно в тази особеност е заложена неговата огромна формираща и възпитателна сила. Отражено е разбирането за единство между красивото и доброто – т.е. между естетичното и етичното. Отбелязано е основателно, че тази идея се възприема и от Нели Бояджиева. Докторантът потвърждава мнението на Вазов, че „там, където е красотата, наблизно стои и съчувствие, обич“, а Вергилов правдиво добавя и доброта. Дадени са примери от творбите: „Някои спомени за майка ми“, „Срещите ми с Любена Каравелов“, „Възпоменателни бележки за Константин Величков“, „Един кът на покой и забрава“, „Казаларската царица“.
41. Докторантът разкрива и идеята за учителя – художник, като във връзка с това демонстрира компетенциите си по История на педагогиката и разкрива влиянието на реформаторското направление дидактическо художество, най-вече относно ролята на нагледността – външна и вътрешна. Цитира Х. Шарелман по тези въпроси, а от българските представители Вергилов избира да даде пример с практиката на учителя Й. Ненов, който оказва положително влияние върху изграждането на ученика му Иван Вазов като личност. Тук се очертава напълно основателно от докторанта много важното принципно положение, че развитието на личността на ученика се обуславя от непрекъснато развиващата се личност на педагога, като по този начин се поставя акцент върху ролята на перманентното образование. Под благотворното влияние на своя учител, Вазов прилага един от основополагащите принципи в педагогиката – възпитаващото образование.
42. Представа се и идеята за магията на музиката, която е застъпена широко в творчеството на Вазов и показва тясната връзка между естетическото и нравственото възпитание. Чрез музиката героите на Вазов стават по-добри и по-благородни. Посочени са и творбите, в които се откриват съответните доказателства (в разказите „Един кът на покой и забрава“, „Царят в Бяла“, и др., в романа „Под игото“).
43. Място си отрежда на идеята на Вазов за ролята на празниците в учебно-възпитателния процес (в разказа „Големият ден“). Докторантът описва какво представлява училищният празник, речта на учителя, участието на учениците в неговата подготовка, положителното му влияние за сплотяване на учениците, за повишаване на тяхната организираност и

отговорност. Специално се отбелязва ролята на извънкласните дейности, каквато форма е и празникът, който допринася много за докосване на децата до историческото минало на народа, приобщава ги към българския бит и душевност и по този начин, както правилно твърди докторантът, се поставя фундаментът на националната идентификация. Разкрива се възможността на масовия училищен празник за улесняване социализацията на подрастващите по време на просвещенската епоха. Описва се основната задача на песните за събуждане на свободолюбивите стремежи на българина в духа на просвещенската традиция.

44. Присъства и мотивът за ролята на играта върху изграждането на детската личност (в стихотворенията „Учител и пролет“, „Нашето училище“, в романа „Казаларската царица“).
45. Специално място се отрежда на обединяващото всички останали изкуства – театъра. Вергилов подчертава основателно, че възпитателното значение на театъра е отразено основно в романа „Под игото“, в главата „Представлението“. Докторантът се позовава на Клавдия Сапунджиева, че драмата „Многострадална Геновева“ може да се определи като символ на театралния живот и дело у нас преди Освобождението и като възрожденски театрален модел. Правдиво е твърдението на докторанта, че естетиката на възрожденския театър е подчинена и вплетена в националноосвободителния контекст; влага се идеята, че в театралната практика взимат участие и ангажираните в националноосвободителното движение личности. Поставя се акцент върху силата на революционната песен, която „слива сцената със залата“ и както красноречиво заявява Вазов: „издигна се към небето като молитва“.
46. Изявата на сцена като вид изкуство докторантът разкрива в още редица творби на Вазов: „Една изгубена вечер“, „Репетиция“, „Нора“, „Немили-недраги“, „Казаларската царица“ и др. (театралното изкуство); „Соломоновският цирк“ (цирковото изкуство); „Драма“, „Сладкодумен гост на държавната трапеза“, „Нова земя“ (танцово изкуство); „Маргарита“, Nocturno на Шопена (музикалното изкуство); „Колизей“, „Пред Колизей“ (изкуството като политически инструмент).
47. Представен е смисълът на изкуството да осъществява глобалното човешко общуване, да руши граници и да премахва ограниченията, да бъде постигнато безсмъртие чрез дълъг и упорит труд, посветен на духовните нужди на народа („Моите песни“). Важен е изводът на Вергилов, че „творецът и читателят се приобщават към общочовешките ценности, а изкуството развива универсалната способност на човека за творческо преобразуване на света във всеки вид дейност“.
48. Правдиво е прозрението на докторанта, че „червената нишка“ в цялостната творческа дейност на Иван Вазов е именно призивът му към българите да надраснат своята мнителност, да повишат националното си самочувствие и да се приобщят към идеалите и начина на живот на цивилизованото човечество.
49. След теоретично осмисляне на християнската религия, докторантът разкрива копнежа и вярата на Иван Вазов във възможностите на човешкото съществуване чрез представяне на историческите примери на величие и храброст относно ролята на националноосвободителните борби и изграждането и духовното преобразуване на нацията. Истинно е твърдението на Векилов, че Вазов намира примера, божественото начало в цикъла „Епопея на забравените“. Тук се влага „идеята за образование чрез пример, чрез правене добро на всеки човек и за човечеството като цяло“. Тази идея, разбира се, се съдържа в християнския морал и ценности.
50. Проповядва се още, че обществените слабости и пороци трябва да се лекуват с добро, а не със зло („Любов трябва“). Докторантът подчертава, че поетът търси божественото начало в природната хармония, където човек намира реален шанс да открие човека в себе си, т.е. „Бог в себе си“. Направено е правилно обобщение на идеята на Вазов, че нравственото самоусъвършенстване на личността трябва да бъде смисъл и цел на земния живот на човека (в „Напред“, „Страдающий пътник“, „На Черни връх“, „Молитва в

планината“ и др.). Отбелязано е, че идеята за лекуване на обществото с добро се съдържа в учението на Исус Христос. Той проповядва да се обичат дори неприятелите. Това се показва чрез мислите и действията на Патриарх Евтимий, баба Илийца. Още примери има в „Християнски ценности, „Храст розов“, „Два врага“, „Българската доброта“, „Целувката на Юда“, „Грамада“ и др.

51. Правдив е изводът на Вергилов, че при представянето на светска концепция в творби на Вазов, прозира християнският светоглед („Молитва“). Изразена е идеята за справедливост, хармония и красота в земния живот, но заедно с това без натрапване са откроява посвещението в тайните на Бог. Много важно е, че в стихотворението се поставя акцент върху значението на просветата и образованието за развитието на детето и възпитаването на подрастващите в чувство за принадлежност към семейната общност и нацията. Проповядва се Христовото учение хората да не причиняват на другия това, което не искат да им се причинява на тях (в разказа „Тъмен герой“). Тук се открояват, както подчертава докторантът, общочовешките ценности: хуманизъм, разпознаване на добро и зло, толерантност, справедливост и равенство. Вергилов представя правдоподобно същността на тези категории, с което доказва своята компетентност. Правилно е проповядването на идеята, че домът е свещено място, където децата придобиват познания за заобикалящия ги свят и научават най-ценните житейски уроци; поставя се акцент и върху Деня на християнското семейство.
52. Присъства идеята за любовта към другия – една от изконните ценности на християнската религия (в разказите „Великденско размишление“, „Коледен дар“, „Просяк“, в стихотворенията „Великден“, „Голгота“, „Де е Бог“ и др.). Вплита се и друга християнска добродетел – „Да познаеш себе си, значи да познаеш възвишеното (доброто) в себе си. Дава се пример с „Фелдфебел Стамболков“.
53. Вазовия поглед върху българското образование докторантът Вергилов разкрива в романа „Под игото“ (**трета глава**). В него намират отражение важни въпроси, свързани с българското образование през просвещенската епоха. Проследява се влиянието на педагогическите фактори за развитието на личността на зецата. Докторантът разсъждава върху положителната роля на майката на Вазов, която го закъря с любов към културата и изкуството, като дава и личен пример с делата си. Има голяма роля за разцвета на училището в Сопот, създава библиотека, дарява книги и средства за ученето на бедни момчета.
54. Вергилов очертава и ролята на бащата – чорбаджи Марко в романа, чийто първообраз е самият баща на Иван Вазов, който има ключова роля за възпитанието на децата. Докторантът извежда няколко достоверни доказателства за възпитанието в духа на новото време чрез действията на чорбаджи Марко: проявата на християнски дълг спрямо другия, който се нуждае от помощ; култът към науката, образованието и просветата; достъпност на образованието за целия народ; вярата в Бог (за чорбаджи Марко църквата е институция, която има пряко отношение към възпитанието и образованието на децата и изпълнява важна роля за нравственото развитие и усъвършенстване на обществото); водещият принцип за чорбаджи Марко е любов и уважение към детето, доверие в неговите сили; смята, че директната забрана води до вътрешна съпротива; той е за справедливо и хуманно детско правосъдие и опълчването срещу страха и стреса.
55. Докторантът отбелязва справедливо, че през разглеждания период всички възпитателни институции (семейство, църква, училище) проповядват и насаждат в душата на детето страх.
56. Подчертава се от Вергилов, че в романа се проявява наличие на разминаване между семейните ценности и социалните послания (децата на чорбаджи Марко са под влияние както на патриархалните традиции, така и на всеобщия ентузиазъм за подготовка на отпор спрямо османските поробители).
57. Докторантът правилно отбелязва, че Вазов поставя обучението на психологическа основа, като подчертава, че децата са подвластни в по-голяма степен на чувствата,

отколкото на разума и е изключително важно обучението да се свързва с положителни емоции, да носи удоволствие и радост.

58. Вергилов подчертава, че Иван Вазов отрежда важно място на общуването между учител и ученик, което трябва да бъде в спокойна и предразполагаща обстановка. Правилно се поставя акцент върху ролята на демократичния стил на общуване, на необходимостта от висока комуникативна компетентност на учителя. От съвременна гледна точка би могло да се посочи, че общуването на равнище „учител-ученик“ трябва да е на субект-субектна основа. Разсъждава се основателно от докторанта, че неетичните обръщения могат да доведат до накърняване достойнството на децата, до обида и мъка, отсъствие на доверие и взаимно разбиране, до съмняване в добрите намерения на учителя и появата на негативно отношение към училището. Обръща се внимание на начина на задаването на въпросите по време на изпита – да бъдат кратки, точни, ясни, съобразени с възрастовите особености на учениците (сравняват се въпросите на Огнянов и Стефчов). Тук проличава дидактическата компетентност на докторанта, приемайки в съвременен аспект представените изисквания. Чрез противопоставянето на двата образа се актуализира необходимостта от позитивно насочено образование, това се обвързва с изискванията за личността на учителя и неговото отношение към ученика.
59. Подчертава се ролята на общуването и за социалното утвърждаване на учениковата личност. Бойчо Огнянов, както го представя докторантът, създава благоприятни условия за пълноценна изява на всички ученици. Прилага адекватни методи и средства за създаване атмосфера на търпимост, доброжелателство и партньорство. Действията му във висока степен отговарят на съвременните принципи на хуманност и толерантност в учебно-възпитателния процес, а те от своя страна осигуряват условия за саморазвитие, самоусъвършенстване и самовъзпитание на всеки ученик.
60. Отделя се специално внимание на представянето от Вазов на художествен образ на новобългарското училище. Докторантът извежда няколко обосновани констатации: определени са целта, задачите и организацията на новобългарското училище (в „Радини вълнения“); дават се сведения за професията „учител“: физически облик, нравствени качества, социален произход, заплащане на учителския труд. Добре е, че Вергилов се позовава на истините за „учителя – ригорист“ (по Коста Герджиков) и прави своите правилни изводи за отражението на епохата върху формиране облика на учителя. Характеристиките на учителя и учителската професия днес се анализират в рамките на науката Педевтология (виж Тодорина, Д., Кр. Марулевска. Педевтология. Благоевград, 2010), но докторант Вергилов съумява да долови кои от представените в романа имат важно значение за Вазов, за него самия и за нашето съвременно училище.
61. Обръща се внимание и на спецификата на българското училище: разделно обучение на момчета и момичета, прерастването на взаимното училище в класно, организацията на обучението е на основата на класно-урочната система, в края на учебната година се провежда изпит; представя се ролята на учителя, подготовката на учениците, ролята на родителите, значението на учебниците и отношението между учителя и учениците, проявата на чувство за отговорност на учителя пред родителите и обществото; дават се сведения за организацията и ръководството на училището и провеждането на изпита, за документацията на процеса на обучение.
62. Докторантът правилно определя, че от отговорите на учениците става ясно, че целите и задачите на училището са обвързани със средствата и методите в борбата на българския народ за национално освобождение; познаването на историческото минало се възприема като основа за изграждане на национално съзнание и за започване на освободителното движение.
63. Много точно докторантът извежда изводи за обучението в българското училище през XIX век (през погледа на Вазов): целта на образованието е подготвената за живота мислеща и социално ангажирана личност в условията на практично обучение, с високо качество на европейско равнище, като проверката и оценката са гаранция за постигане на

изискванията; налице е необходимост от въвеждането на проверен общ критерий за оценяване знанията на учениците в цялата страна, изготвен на основата на единните държавни изисквания; всяко българско училище самостоятелно организира, планира, провежда и контролира учебния процес и работата на учителите; за учениците имат важно значение няколко по-съществени характеристики в личността на учителя, които опосредстват педагогическото общуване.

64. Представя се значението и на училищните настоятелства, които играят главна роля в организирането на издръжката, управлението на училищата и в цялост просветното дело; те са единствените напълно автономни органи на самоуправление на народа; членовете на тези настоятелства са най-образованите, дейни и съвестни граждани, които се ползват с обществено доверие (обобщен образ на училищен настоятел е чорбаджи Марко).
65. Постава се акцент на сътрудничеството между учители и родители – работят съвместно за постигане на общи цели; взаимодействието между тях дава възможност да допълват силните си страни и да неутрализират своите слабости. Докторантът подчертава основателно, че взаимодействието между двете институции – училище и семейство, има отражение и на равнище общество. Вниманието на обществеността е привлечено към възпитателните и обучителните проблеми на подрастващите, включително и във връзка с преодоляването на девиантните им прояви. Разглежда се и друг аспект от обществената функция на това взаимодействие – социализирането на подрастващите, интегрирането им в средата и определянето им като личности.
66. Докторантът представя и мястото на поощренията като обществена оценка на положителните прояви и предизвикване на морална удовлетвореност. Прави се и точният извод, който също има съвременно звучене, „в своята дейност педагогът трябва да се опира на добрите черти на детето, което при този подход много по-лесно ще повярва във възможностите си“ (пример с действията на Бойчо Огнянов).
67. Вергилов разглежда мястото на просветата в рамките на националната революция (в „Пиянството на един народ“). Има се предвид преобразяването на редица персонажи в романа. Става ясно, че народният учител успява да изпълни своята мисия. Докторантът правилно определя, че „мирният патриархален човек започва да усеща духа на новото време и изразява готовност да наруши установения ред и да направи революция.
68. Важен аспект от дисертационното изследване на докторанта е, че когато българският народ започва да се организира за всеобщ бунт, проличава острата нужда от образование и на жената. Затова изпитът в девическото училище на Бяла черква е празник за всички. Подчертано е от Вергилов, че българската девойка придобива право на образование и на собствен избор (да се присъедини към просветителите и революционерите). Това правдиво е илюстрирано чрез образа на Рада.
69. Разкрито е значението на образованието в националноосвободителното движение и чрез образа на Иван Боримечката (показва се ролята на една от основните движещи сили на Априлското въстание – широката селска маса). В лицето на Боримечката се илюстрират нейните обобщени черти – трудолюбие, състрадателност, чувство за хумор, готовност за саможертва, но същевременно ограниченост в знанията, макар че постоянно се забелязва стремеж към учене и усъвършенстване. Този обаятелен образ е развит и обогатен, както подчертава докторантът, в „Нова земя“, където „той се е образовал, пише във вестник, взел е участие в Освободителната война, присъства в управлението на държавата, приел е Конституцията, извършва Съединението“.

В **заключението** на дисертационния труд Валентин Вергилов с основание декларира, че основната теза относно значението на личността и творческото дело на Иван Вазов за българската педагогика е защитена. Докторантът извежда потвържденията на своите предположения успешно, точно, мотивирано и обективно, като се има предвид, че при направения в дисертацията анализ, са приведени обстойно и самите доказателства – много примери от сюжета на творбите, достоверно разгръщане

на идеите, характеризирани на персонажите в пълнота, правени на адекватни обобщения и изводи, опирани на богатите си познания по Теория и история на педагогиката.

III. По технологичния механизъм за провеждане на теоретичното изследване и уменията за анализ:

1. Проведеното от Валентин Вергилов теоретично проучване и използването на подходящи методи на изследване за неговото осъществяване, показва наличието на компетентности за планиране, конструиране и провеждане на едно цялостно дисертационно проучване.
2. В направеното богато изследване за разкриване на педагогическите идеи в творчеството на Вазов, докторантът представя задълбочено и аналитично вижданията на народния поет, подплатени с теоретични постановки на бележити автори от миналото и нашето съвремие по разглежданите събития и понятия, като очертава категорично и собствената си позиция, подплатена с ярка доказателственост, адекватни обобщения и изводи.
3. Налице е пълно обхващане на проблематиката чрез много добре очертана предпоставеност и динамика на проблема.
4. Гарантирана е обективност, надеждност и точност на изследването чрез използването на авторитетни автори, различни авторски подходи
5. Демонстрирано е умение за откриване на проблемите и осъществяване на логическа връзка между тях, съпоставяне на авторски подходи, очертаване на дефицитите в изследването, изразяване на собствена авторска позиция със съответни аргументи, синтезиране на целесъобразни обобщения.
6. Постигната е пълна адекватност между правилно формулираните обект, предмет, цел, задачи, теза на изследването, методология и методика на изследването.
7. Добро впечатление прави включването на сравнителен анализ на събития и персонажи, определянето на дискуссионни въпроси, което неминуемо ще бъде полезно и за бъдещите изследвания по поставения проблем.
8. В рамките на богатата изследователска програма е доказана основната теза на изследването чрез привеждането на адекватни аргументи.
9. В заключението на труда се правят целесъобразни обобщения и изводи най-вече относно значимостта на разгърнатите идеи и разработването на проблема на теоретично равнище. В него са очертани представените в дисертацията основни характеристики на педагогическите идеи на Вазов, както и на неговата значима личност. Те са богати по съдържание, носители са на редица ценни постановки за възпитание, обучение и образование, чийто адресат, поради актуалното си звучене, са и съвременните образователни дейци и техните ученици.

IV. По стила и езика на разработката:

1. Докторантът владее научния стил на писане както при структурирането на дисертационния труд, така и относно неговото разработване.
2. Езикът на разработката е четивен, ясен и граматически правилен. Демонстрирана е компетентност на докторанта за литературен и педагогически анализ, умело са вплетени като доказателства на изразените идеи и добре подбрани теоретични постановки на педагози от миналото и наши съвременници, както и негова собствена категорична позиция.
3. Докторантът притежава богата словесност, с умение акцентира върху най-важното чрез изброяване или подчертаване на определящото, дори чрез избора на шрифт, който сменя при необходимост.
4. Използвана е богата библиография, която е от общо 102 разнообразни източника – Научен архив на БАН (1 изт.), публикувани документи (3 броя), от преса и

периодичен печат (1 изт.); достатъчно литературни източници – 91 на кирилица от наши и чуждестранни автори, 2 на латиница и 9 уеб-базирани източници.

Авторефератът отговаря на изискванията за обем и съдържание. Съответства на разработения дисертационен труд. В него са представени коректно приносните моменти в труда, както и справка за публикациите на автора по темата на дисертацията. Те са достатъчно на брой (5) за изследвания от този род, поместени са в реномирани издания, 4 от публикациите са самостоятелни и само една е в съавторство.

Приносите в дисертационния труд са на научно-теоретично равнище. Те са в пълна адекватност със съдържанието на труда. Отговарят на проведеното изследване, поради което по същество изцяло ги приемам. Смятам, че най-важните приноси, очертани в дисертацията се отнасят до:

1. Обогатяване на педагогическата теория, както и на историята на педагогиката и българското образование с преоткритите от докторанта значими педагогически идеи на Иван Вазов в неговото творчество, които, свързани в система, могат да бъдат надеждна основа за съвременната педагогическа наука.
2. Разкриване и анализиране на заслугите на Иван Вазов за развитието на българското образование и култура, утвърждаване на неговия личностен профил като Патриарх не само на българската литература, а и на българската педагогическа мисъл в следосвобожденската епоха.
3. Обогатяване на основните понятия на педагогиката – възпитание, обучение и образование, както и на категориите принципи, методи, форми и средства на обучение и възпитание – в контекста на тяхната същност, значение и приложение в училищната образователна система чрез извеждане на определящи за времето си постулати и решения, голяма част от които и днес имат съвременно звучене.
4. Откриване в идеите на Вазов приложението на всички основни съдържателни компоненти на възпитанието: нравствено (в частност патриотично), умствено, естетическо, екологично, трудово, физическо, религиозно, както и на взаимовръзката между тях.
5. Обогатяване на науката Педевтология чрез достоверните анализи за учителя и учителската професия, изискванията към учителя, качествата на учителя в условията на новобългарското училище и голямата му роля в освободителното движение на българския народ. Налице е подплатеност със съответни теоретически постановки. Много от анализиранията качества на учителя се оценяват положително и днес

Препоръки:

1. За да може по-ясно да се открие цялостната педагогическа система в творчеството на Иван Вазов е добре, според мен, тя да бъде представена в отделен параграф (като модел) с изброяване на нейните компоненти и представянето им схематично, като по този начин нагледно може да бъде очертано мястото на всеки от тях и взаимовръзките помежду им.
2. Би могло в дисертацията да се конструират и приложения: с факсимилета от творби, снимков материал за Вазов или на персонажи от творбите му. Това би обогатило дисертационния труд.

Въпрос: Кои са основните детерминанти за доказване на националния и европейски имидж на Иван Вазов?

Заклучение:

Представеният дисертационен труд, разработен от докторант Валентин Вергилов, отговаря на изискванията, които се предявяват към изследвания за придобиването на образователната и научна степен „доктор“.

Демонстрирани са компетентности за откриване на дисертабилен проблем и неговото успешно разработване чрез богато теоретично изследване и адекватен инструментариум.

Проличава високата обща култура на автора, както и задълбоченото познаване на редица автори от различни епохи и научни школи, възможностите за дълбоко осмисляне, концептуализиране, трансверсалност, иновативност и проникателност при откриване и решаване на проблемите, налице е силна авторска позиция, критичен дух, вярно интерпретиране на събития и проблеми и тяхното осъвременяване.

На основата на очертаните достойнства на труда, компетентностите и приносите на автора, предлагам с убеденост **Валентин Вергилов да придобие образователната и научна степен „доктор“ в Област на висше образование 1. Педагогически науки; Професионално направление 1.2. Педагогика; Докторска програма „Теория на възпитанието и дидактика“ (Теория на възпитанието).**

26.11.2020 г.

Рецензент: проф. д.п.н. Добринка Тодорина